

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LVI

series ***ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA***

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

© 2019 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LVI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIX

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA

Textele nepublicate nu se restituie.

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

CRISTIAN TITUS FLORESCU, Profesorul Sabin Adrian Luca, IX

STUDII – STUDIES

- SABIN ADRIAN LUCA, TIBERIU BOGDAN SAVA, DORU PĂCEȘILĂ, OANA GAZA, IULIANA STANCIU, GABRIELA SAVA, BIANCA ȘTEFAN, Date radiocarbon din situl arheologic de la Turdaș – Luncă (Cercetările preventive ale anului 2011) (III)
Radiocarbon data from Turdaș – Luncă archaeological site (the preventive researches from 2011) (III)..... 1
- MARIUS-MIHAI CIUTĂ, BEATRICE CIUTĂ, Din nou despre reprezentările de onagri din mediul cultural vinčian timpuriu
New data about the onager representations in the early Vinča culture..... 17
- MIHAELA-MARIA BARBU, MIHAI GLIGOR, Industria litică cioplită aparținând grupului cultural Foeni din situl de la Alba Iulia – „Lumea Nouă” (jud. Alba) (II)
Chipped lithic industry belonging to Foeni cultural group from Alba Iulia – Lumea Nouă archaeological site (Alba county) (II)..... 45
- CAROL KACSÓ, Contribuții la cunoașterea reprezentărilor antropomorfe și zoomorfe din Bronzul târziu în nord-vestul Transilvaniei
Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeitlichen anthropomorphen und zoomorphen Darstellungen im nordwesten Transsilvaniens..... 67
- HORIA CIUGUDEAN, CLAES UHNÉR, COLLIN QUINN, GABRIEL BĂLAN, OVIDIU-MAXIM OARGĂ, ADRIAN COSMIN BOLOG, GABRIEL BALTEȘ, După 25 de ani: grupul Cugir-Band în lumina noilor cercetări
Twenty five years later: The Cugir-Band group in the light of

	<i>recent research.....</i>	89
AUREL RUSTOIU, SANDOR BERECKI, Craftsmanship and community in the eastern Carpathian basin during the Late Iron Age (4 th -3 rd centuries BC)		
	<i>Meșteșuguri și comunitate în estul Bazinului carpatic în cea de a doua vârstă a fierului (sec. 4-3 a.Chr.).....</i>	131
PÉTER FORISEK, Arrian and Colchis. Some datas about the religion and culture of Colchis in the early 2nd century AD according to the Periplus by Flavius Arrianus		
	<i>Arrian și Colchida. Câteva date despre religia și cultura Colchidei la începutul sec. II p.Chr. după Periplus de Flavius Arrianus.....</i>	161
CĂTĂLIN PAVEL, Mithras in Apulum – an iconographic case study		
	<i>Mithras în Apulum – un studiu de caz iconografic.....</i>	171
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, BOGDAN PÂCLIȘAN, Două altare romane de la Apulum recent descoperite.....		
	<i>Two roman altars from Apulum recently discovered.....</i>	185
ISTVAN FABIAN, Prevenirea și controlul epidemiilor în armata romană		
	<i>Prevention and control of epidemics in the Roman army.....</i>	193
CĂLIN COSMA, Două morminte cu cai descoperite în cimitirul din secolele VII-VIII de la Șpălnaca/Șugud (jud. Alba)		
	<i>Deux tombes des chevaux découvertes dans le cimetière du 7ème-8ème siècles de Șpălnaca/Șugud (dep. Alba).....</i>	199

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII

RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

DAN ANGHEL, Suporturi pentru arderea ceramicii descoperite la Apulum		
	<i>Supports for firing ceramics discovered at Apulum.....</i>	227
SORIN ȘERBAN, Restaurarea unui vas glazurat de tip kantharos din colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia		
	<i>The restoration of a glazed kantharos from the collection of the National Museum of Union Alba Iulia.....</i>	241

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, Alin Frînculeasa, Angela Simalcsik, Bianca Preda, Daniel Garvăn, <i>Smeeni – Movila mare: monografia unui sit arheologic regăsit</i> , Bibliotheca Mousaios 13, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017, 517 pag., 136 planșe.....	249
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, Doina Benea, <i>Castrul roman de la Tibiscum</i> , Ed. ArtPres, Timișoara, 2018, 279 p., 65 figuri alb-negru, 8 planșe color.....	253
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Florian Matei-Popescu, <i>Between Dacia and Moesia Inferior. The Roman forts in Muntenia under Trajan. Între Dacia și Moesia Inferior. Castrele Romane din Muntenia în timpul lui Traian</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2016, 70 p., 3 hărți, 26 figuri și fotografii color și alb-negru.....	255
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Britta Burkhardt, <i>Baths on the Frontiers of Roman Dacia. Băile de pe frontierele Daciei romane</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2017, 72 p., o hartă, 47 figuri și imagini alb-negru și color.....	259
RADU OTA, Dan Gheorghe Teodor, <i>Contribuții arheologice la problema etnogenezei românești</i> , Iași, Casa Editorială Demiurg, 2018, 149 pagini și 37 figuri alb-negru.....	262
RADU OTA, Dan Băcuț-Crișan, <i>Porta Mesesina în preajma anului 1000. Cercetări, situri, artefacte</i> , (ed. a 2-a) Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2015, 100 pagini, ilustrații și 53 figuri alb-negru.....	268

NECROLOGURI

OBITUARIES

RADU OTA, GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, <i>In memoriam Doina Benea</i>	272
CĂLIN COSMA, <i>In memoriam Nicolae Gudea</i>	274
Lista autorilor.....	277

RESTAURAREA UNUI VAS GLAZURAT DE TIP *KANTHAROS* DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL AL UNIRII DIN ALBA IULIA

Sorin ȘERBAN
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Cuvinte cheie: ceramică glazurată, *kantharos*, tehnica barbotinei.

Key words: glazed ceramics, *kantharos*, barbotine technique.

În urma mutării materialelor arheologice depozitate la subsolul Sălii Unirii, ca urmare a intrării clădirii muzeale într-un proces amplu de renovare, în cadrul depozitului gestionat cu mulți ani în urmă de arheologul Mihai Blăjan, au fost redescoperite fragmentele care întregesc un vas roman glazurat de tip *kantharos*, alături de alte materiale descoperite la Berghin. Lipsind biletul cu informațiile referitoare la locul descoperirii, nu se cunoaște cu siguranță proveniența acestei piese. Din articolul publicat în anul 1982 de către Dorin Alicu și Alina Soroceanu, reiese că Mihai Blăjan a susținut în anul 1980, într-o sesiune științifică desfășurată la Zalău, o comunicare cu titlul “Necropola de la Berghin”, în care a prezentat un vas glazurat, decorat cu solzi¹. Între materialele arheologice de factură romană descoperite la Berghin, nu am putut identifica alt vas glazurat, ceea ce ne îndreptățește să considerăm că aceasta este piesa prezentată de regretatul arheolog.

Descrierea și confecționarea vasului ceramic.

Din analiza făcută asupra fragmentelor ceramice păstrate și după studierea puținelor informații avute la dispoziție, s-a concluzionat că piesa care face obiectul acestui articol, din punct de vedere al formei și decorului, este un vas roman glazurat, care îmbină forma specifică de *kantharos* cu anse realizate prin presare în tipare caracteristice vaselor de tip *skyphos*², formă ce imită silueta vaselor grecești din metal³. După abordarea unor studii cu privire la ceramica glazurată⁴, am observat că din cele câteva exemplare de *kantharoi* glazurați, nici unul nu are forma sau decorul identice cu ale vasului nostru.

¹ Alicu, Soroceanu 1982, p. 55.

² Gohier 2016, p. 324, fig. 1/1-4.

³ Hayes 2008, p. 221, nr. 881.

⁴ Dintre analogiile găsite în ceea ce privește forma și tehnica de decorare a vaselor glazurate de tip *kantharos*, vezi un exemplar descoperit la Napoca. Vezi: Rusu-Bolindeț 2007, p. 396, pl. LXXIV; fragmente de *kantharos* descoperite la Butuceni. Vezi: Mateevici 1999, p. 180, fig. 10-11. Pentru

Vasul care face obiectul acestui articol are dimensiuni relativ mici ($h = 14$ cm, $d_{\text{buză}} = 11$ cm, $d_{\text{max}} = 17$ cm, $d_{\text{fund}} = 2$ cm). Este lucrat la roată rapidă, dintr-o pastă fină, glazura fiind de culoare maroniu-verzuie atât la exterior, cât și pe interior. *Kantharos*-ul are gura largă (**Fig. 7**), buza îngustă, ușor evazată și ornamentată pe muchie cu solzi realizați prin tehnica barbotinei, dispuși orizontal. Gâtul este ușor arcuit, corpul emisferic, fundul inelar, ușor înălțat. Vasul este prevăzut cu două toarte arcuite și canelate, prinse sub buză și deasupra diametrului maxim (**Fig. 6**). La partea lui superioară, poziționate pe buza vasului, au fost amplasate două anse cu capătul lățit și cu laturile în formă de rozete de mici dimensiuni, care au fost realizate în tipar. În centrul acestor anse se află un decor în formă de rozete de dimensiuni medii (**Fig. 8**).

Corpul *kantharos*-ului are un decor realizat în două registre. Primul constă dintr-un șir de caneluri excizate, realizate vertical pe gâtul vasului, iar cel de-al doilea îl formează același tip de decoruri cu al precedentelor, orientate oblic pe umărul recipientului. Partea mediană a corpului bitronconic, este decorată cu două rânduri de solzi (con de pin), executate în tehnica barbotinei⁵.

Exemplarul ceramic prezentat este acoperit cu un strat protector, peliculă pe care unii specialiști o denumesc *glazură plombiferă*, pentru că aceasta se formează în urma amestecului dintre oxidul de plumb și bioxidul de siliciu. Pe partea inferioară a vasului se pot observa urmele unui flec (lovituri de foc), temperatura atinsă provocând începerea vitrifierii obiectului ceramic.

În ceea ce privește centrele de producție ale ceramicii glazurate din Dacia Romană, sunt atestate cele de la Ampelum⁶, Micăsasa⁷ și Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁸. În Dacia, acest tip de ceramică este puțin cunoscut și foarte puțin publicat în revistele de specialitate, fragmente de ceramică glazurată fiind semnalate la Bucium, Apulum, Berghin, Tibiscum și Micia, dar într-un număr restrâns⁹. Ceramica cu glazură plombiferă apare la Roma în epoca lui Augustus, și este produsă în capitală până aproximativ în sec. VI¹⁰.

Exemplarul în cauză, ca majoritatea vaselor ceramice din această categorie, a fost prelucrat la roata rapidă, dintr-o argilă de bună calitate, care prin compoziția sa a putut suporta procesul tehnologic impus de către meșterul olar. După modelare și realizarea decorului, a urmat uscarea, proces care a durat mai multe zile, la o temperatură moderată, fără ca obiectul ceramic să fie expus

câteva exemplare similare din Pannonia, vezi Gassner 1992, p. 33-36, fig. 4/A1, 5/A2, 6/G1, AM 1.

⁵ Rusu-Bolindeț 2007, p. 326; Baumann 2010, p. 111.

⁶ Lipovan 1990.

⁷ Mitrofan 1990, p. 138, fig. 37.

⁸ Alicu, Soroceanu 1982.

⁹ Alicu, Soroceanu 1982, p. 55.

¹⁰ Alicu, Soroceanu 1982, p. 54.

direct la soare, deoarece uscarea bruscă putea duce la apariția fisurilor și a crăpăturilor. După eliminarea completă a apei din argilă, vasul ceramic a fost supus unei prime arderi în cuptor la o temperatură relativ joasă (600°C), etapă în care artefactul a primit o culoare gălbuie sau brun-roșcată, având un grad de vitrificare mai redus, fiind însă în așa-numita fază de “biscuit”. În această etapă, după răcire era aplicată glazura, iar apoi se efectua cea de-a doua ardere, la o temperatură mai ridicată (cca. $900\text{--}1100^{\circ}\text{C}$). Tehnica glazurării diferă de la un centru la altul sau de la o epocă la alta, dar în perioada romană procedeul a constat în scufundarea vasului în emulsia rezultată în urma amestecului substanțelor componente, a unei combinații a plumbului sub formă de oxid (PbO), bioxidului de siliciu (SiO_2) și oxidului de calciu (CaO)¹¹.

Arderea pieselor o dată glazurate era destul de dificilă, deoarece glazurile plumbifere se lichefiază la ardere și apare pericolul lipirii obiectelor ceramice între ele sau de vatra cuptorului. La această temperatură ridicată emulsia se topea și lua naștere glazura plumbiferă, realizându-se în același timp și arderea completă a artefactului.

Restaurarea vasului ceramic glazurat.

Vasul ceramic în cauză s-a păstrat în proporție de 80% din suprafața sa, lipsind parțial porțiuni din buză până către diametrul maxim, un mic element decorativ al uneia dintre anse, precum și jumătate din inelul de la bază. Existența tuturor elementelor principale ale vasului a permis reconstituirea lui prin metode și tehnici de restaurare adecvate.

În momentul sosirii în laborator, fragmentele păstrate din vas se aflau acoperite cu depuneri humice precum și depuneri albicioase de carbonați de calciu (**Fig. 1**). Prezența glazurii pe suprafața vasului a făcut improprie utilizarea HCl (acidului clorhidric), necesitând o metodă de curățare mecanică care să nu afecteze stratul glazurat.

Astfel, procesul de restaurare a debutat prin curățarea fragmentelor ceramice pe cale umedă, folosindu-se o perie fină și un burete moale, operațiune efectuată până la îndepărtarea totală a depunerilor de sol de pe suprafața ceramică și de pe spărtură. După uscarea fragmentelor la temperatura camerei s-a putut observa că depunerile de carbonați sunt puternic aderente în unele zone. În această situație am optat pentru umezirea particulelor de carbonați prin tamponarea ceramicii cu buretele, iar apoi cu ajutorul bisturiului, depunerile au fost îndepărtate în totalitate.

După uscarea fragmentelor la temperatură ambientală a urmat asamblarea vasului, utilizând adezivul de tip aracet D3 fără plastefiant. Înainte de a trece la următoarea etapă a restaurării, s-a procedat la impregnarea vasului

¹¹ Lipovan 1990, p. 274.

ceramic cu nitrolac celulozic, această operațiune fiind efectuată în scopul consolidării glazurii și pentru a evita încărcarea excesivă a ceramicii cu praf de gips în timpul completării lacunelor.

Completarea părților lipsă s-a realizat prin folosirea mulajului din plastelină, în două etape. Suprafața nedecorată a fost reconstituită utilizând ipsos alb după metoda amprenteii interioare pe mulaj de plastelină. În cazul zonei ornamentate am optat pentru ridicarea unui mulaj din plastelină din zona analoagă celei care urma a fi completată, urmând apoi adăugarea gipsului dinspre interior spre exterior. După refacerea completă a formei vasului au urmat mici retușuri, în special în zonele cu decor, folosind spatule adecvate (bisturie), iar pentru netezirea finală a gipsului a fost utilizată și hârtie abrazivă, de diferite asperități.

După toate aceste operații s-a trecut la integrarea cromatică a zonelor completate, utilizându-se în acest scop culori *tempera* și obținându-se în final o nuanță foarte apropiată de original. În finalul restaurării am încercat lustruirea cu un burete uscat a întregii zone integrate cromatic, până la obținerea unui luciu asemănător celui inițial.

Din punct de vedere arheologic, *kantharos*-ul restaurat de noi are un caracter unic atât prin eleganța formei sale, cât și prin decorul complex realizat prin trei tehnici: excizia (decorul canelat), barbotina (ornamentele în formă de solzi) și mai ales cele două anse aplicate de-o parte și de alta a buzei vasului, confecționate în tipar.

THE RESTORATION OF A GLAZED KANTHAROS FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF UNION ALBA IULIA

ABSTRACT

The article emphasises a particular category of Roman ceramics, namely the *kantharos* type vessels, which imitate in form and typology the metal glasses of Greek origin. The piece is an exception in the glazed ceramics from Dacia as a way of execution. The handles have the wide and framed end of two rosettes, the middle being also decorated with a rosette. The handles overlap the long, arched trifid wedges adapted to the high neck of the *kantharos*. The middle part of the bitronconic body is decorated with two rows of scales (pine cone) applied in the bubble technique, and the upper part with excisions arranged obliquely. The slightly arched neck is adorned with large, parallel, vertically arranged excisions. The slightly flared lip is ornamented on the edge with scales made in the horizontal arranged barbotine technique. Pieces of this kind are attributed to the micro-Asian center from Tarsus.

EXPLANATION OF FIGURES

- Fig. 1: The fragments of the *kantharos* vessel after rediscovery.
Fig. 2: Image of fragments, after mechanical cleaning.
Fig. 3: The *kantharos* after the assembly of fragments.
Fig. 4: Ceramic vessel during plaster filling.
Fig. 5: Plasticine molding after the outside of the vessel.
Fig. 6: The vessel after the completion and finishing of the plaster.
Fig. 7: The *kantharos* vessel after the chromatic integration of the complement.
Fig. 8: The image of the two handles of the vessel.
Fig. 9: Detail with the handle of *kantharos*.

Bibliografie:

- Alicu, Soroceanu 1982
- D. Alicu, A. Soroceanu, „Ceramica cu glazură plumbiferă de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa”, *Potaissa*, 3, 1982, p. 52-61.
- Baumann 2010
- V. H. Baumann, „Introducere în studiul ceramicii fine de la Noviodunum”, *Peuce*, 8, 2010, p. 109-146.
- Gassner 1992
- V. Gassner, „Mittelkaiserzeitliche glasierte Keramik aus Pannonien”, *Carnutum Jahrbuch*, 1991 (1992), p. 9-55.
- Gohier 2016
- P. Gohier, “Roman lead-glazed pottery trade from Italy to southern Gaul and its influence on local production: the example of the Capitou workshop (France)”, *RCFR Acta*, 45, 2016, p. 203-210.
- Hayes 2008
- J. W. Hayes, *Roman Pottery. Fine Ware Imports, Athenian Agora*, XXXII, 2008.
- Lipovan 1990
- I. T. Lipovan, „Cu privire la ceramica cu glazură plumbiferă din Ampelum”, *SCIVA*, 41, 3-4, 1990, p. 273-291.
- Mateevici 1999
- N. Mateevici, „Contribuții la cercetarea și studierea materialului ceramic grecesc de la cetatea getică de la Butuceni”, *Studia in Honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 1999, p. 177-195.
- Mitrofan 1990
- I. Mitrofan, „Les recherches archeologiques de l’établissement romain de Micăsasa”, *Dacia*, N. S., 34, 1990, p. 129-138.
- Rusu-Bolindeț 2007
- V. Rusu-Bolindeț, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 2007.

Fig. 1: Fragmentele vasului - *kantharos* după redescoperire.

Fig. 2: Imaginea fragmentelor după curățarea mecanică.

Fig. 3: *Kantharos*-ul după asamblarea fragmentelor.

Fig. 4: Vasul ceramic în timpul completării cu ipsos.

Fig. 5: Mulaj din plastilină, după zona exterioară.

Fig. 6: Vasul după completarea și finisarea ipsosului.

Fig. 7: Vasul - *kantharos* după integrarea cromatică a completării.

Fig. 8: Imaginea celor două anse ale vasului.

Fig. 9: Detaliu asupra ansei vasului - *kantharos*.